

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Розалия Йорданова Кузманова – Карталова

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование: 1. Педагогически науки

професионално направление: 1.2. Педагогика

докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието“

Автор: *Евгения Евгениева Чаушева*

Тема: *Възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството*

Научен ръководител: *Доц. д-р Владислав Господинов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Данни за докторантурата

Със заповед № РД-38-132 от 05.03.2024 г. на Ректора на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието“. Автор на дисертационния труд е Евгения Евгениева Чаушева – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Теория на възпитанието“ при Факултета по педагогика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, с научен ръководител доц. д-р Владислав Господинов от Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Представени за рецензиране са дисертационен труд и автореферат на български и английски език, приложена е автобиография – европейски формат, декларация за оригиналност на дисертационния труд, справка за съответствие с националните минимални изисквания за ОНС „доктор“, с посочени покрити такива 100 точки: 50 за дисертационен труд за ОНС „доктор“, 30 за една статия, публикувана в научно издание, в реферирано и индексирано в

световноизвестни бази данни с научна информация, 20 за две статии, публикувани в редактирани колективни томове.

Кратки биографични данни за дисертанта

Евгения Чаушева завършва средно образование през 1995 г. в 133 СОУ „А. С. Пушкин“ гр. София, с преподаване на руски език и профил бизнес-администрация. Висше образование придобива в периода 1995 – 2001 година по Международни икономически отношения - руски език в УНСС със степен магистър. Има магистърски степени по Социална работа с деца и семейства, придобита във Факултета по педагогика на Софийски университет през периода 2011 - 2013 година. Интерес представлява поставената още тогава заявка за работа по проблема „деца-бежанци“, видно от темата на дипломната ѝ работа: „Функции на работещите с деца бежанци и техните семейства“, което поставя заявка за научен интерес и целево изследване на областта, свързана с децата, семействата и техните социални проблеми.

Професионалният път на Евгения Чаушева е свързан с различни организации и институции: в периода 2000 – 2004 г. е главен експерт към Министерството на регионалното развитие и благоустройството, 2006 – 2007 г. е главен експерт към ЕТ Дахи, електронна търговия, 2008 – 2011 г. е редактор в Dnes.bg, от 2012 г. до момента продължава в медийната сфера, като редактор в Webground.bg.

В периода 01.02.2020 г. до 01.02.2023 г. Евгения Чаушева е редовен докторант в докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието“ към катедра „Теория на възпитанието“ при Факултета по педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Владее отлично руски, френски и английски език - писмено и говоримо.

Структурна композиция на дисертационния труд, характеристика и оценка на съдържанието му

Актуалност и значимост на дисертационната проблематика

Проблемът за емоционалната интелигентност при децата и при хората, въобще, е с особена *актуалност* в последните години, която нараства значително с ускореното развитие на технологиите и с интензивността на събитията в обществено-политическия живот, поставящ пред човека нови и непознати предизвикателства. Възможността да се разпознават, идентифицират, назовават и прилагат, качества и умения, свързани с емоционалната интелигентност, е от значение за успешността на индивида за вграждането му средата, за развиването на

естественния му потенциал и за реализирането на неговото най-висше благо, от една страна, както и за превенция на проблеми в личностен и социален аспект, от друга.

Поставянето на акцент в научен аспект върху необходимостта от осъзнаване на важността на емоциите от страна на педагогическите специалисти в училище за успешността на познавателния процес и учебните постижения на децата, за личностното изграждане и социалното им благополучие, прилагането на ефективни подходи за разпознаването им, съобразяване с тях и за успешното им регулиране в посока ефикасност на взаимодействията в училищна среда е от водещо *значение* за резултатността както на образователната подготовка, така и за запазване на психо-социалното и менталното здраве на децата, на здравия им личностен статус. Значимо научно предизвикателство е заявката на дисертантката за извеждане на важността на възпитаването на емоционална интелигентност и реализирането на това възпитание при децата чрез средствата на изкуството както във всекидневието в семейството, така и като важно подкрепящо средство в обучението и цялостния образователен процес в училище.

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем 237 страници, от които 169 страници е основен текст и 68 страници - приложения. *Структуриран е* в увод, четири глави, изводи, заключение, използвана литература (библиография), която включва 106 източника, от които 97 на кирилица, 6 на латиница и 3 интернет ресурса, в цялост фундаментални източници по тематиката на дисертационния труд и 9 приложения - бланка на анкета, предназначена за родители; бланка на анкета, предназначена за учители; бланка на анкета, предназначена за юноши; анкетна бланка за учители за измерване на нивото емоционална интелигентност на учениците; инструкции за създаване на Емаж; фотографии от процеса на работа и творби от дейността с учениците; консолидирано представяне на таблиците и фигурите в текста; консолидирано представяне на резултати от изследването в таблици и фигури. Данните от изследванията са онагледени в текста на дисертацията, без тези в приложенията, с 30 фигури, 18 таблици и 6 фотографии.

Характеристики и оценка на дисертационния труд

В увода на труда авторката сполучливо е аргументирала актуалността и значимостта на проблема и отчетливо е обосновала мотивите за разработването и изследването му като дисертационна проблематика. Добре изграден и представен е научният апарат на изследването – обект, предмет, цел, задачи, хипотеза, методи на изследване. Основната цел, която си поставя дисертантката, е свързана с изследване на осъзнаването от страна на учителите и родите-

лите на важността на емоционалната интелигентност при юношите и съблюдаване развитието ѝ при възпитанието на подрастващите, както и застъпването ѝ по-широко във възпитателния и образователния процес, посредством използване на средствата на изкуството, като заявката на авторката е да създаде модел на такава дейност.

Може да се отчете, че хипотезата, заложена в изследването, кореспондира с целта. Методите на изследване - качествени и количествени (теоретичен анализ на научни източници по темата, анкета, наблюдение, интервю, математико-статистически методи, сравнителен анализ) отговарят на целеполагането и на поставените задачи и са надеждна основа за обективност на резултатите от проучването.

Първа глава „Възпитанието като социално явление и юношеството“ поставя основите на научния анализ в дисертационното изследване, като се разглеждат и анализират фундаментални теории, концепции и постановки, свързани със същността на възпитанието, като социален феномен и се обследва неговия характер в широк и по-тесен контекст. Интересен и важен акцент в посока на изследваната тема е разглеждането на пренаталния период от развитието и отношенията с майката, като начало на процеса на формирането на индивида и на възпитателния процес. Извежда се тезата, че възпитателния процес започва в семейството, продължава и се обогатява в детската градина, училището, университета, като всяка среда въздейства със своя отпечатък, стимули и въздействия, не без осъзнатата и целенасочено формирана емоционална интелигентност у педагога.

В тази глава е поместен сполучлив анализ на психо-физиологичния и социалния профил на детето в юношеска възраст, обуславящ сложността, противоречивостта, динамиката и интензивността на процесите, които се развиват в организма на юношата в този възрастов период. Това сполучливо аргументира необходимостта от целенасочено формиране на емоционална интелигентност при децата за справяне с новите предизвикателства на порастването, за самоопознаване, самоосъзнаване и себеприемане, както и за ефективна транспозиция към другостта, към различието и адекватното отразяване на поведението на другите хора по емпатичен и разбиращ начин.

Втора глава „Емоционалната интелигентност и юношеското развитие“ представя конкретен анализ на връзката „юношество – емоционална интелигентност“. Въз основа на различни теории и концепции е изведена същността, спецификата и значението на емоционалната интелигентност. Обследвана е връзката със социалната интелигентност. Диференцирано са представени компонентите на емоционалния интелект, както и критериите и компетентностите за емоционална интелигентност. Авторката демонстрира много добро познаване

на изследванията на наши и чужди автори във връзка с емоционалната интелигентност, емоционалната чувствителност и компетентност, като добре ги интерпретира и колаборира в собственото изследване. С тънък усет и чувствителност към проблемите на децата в юношеска възраст, въз основа на анализите, е обосновано становището, че за формирането и възпитанието на емоционална интелигентност у юношите от основно значение е наличието на такива компетентности у възпитаващия детето – родители, възпитатели и учители, поради което е от важност запознаването с отделните компоненти на емоционалната интелигентност на възпитателите, за да може от най-ранна възраст децата да усвоят умения, свързани с нея и, че проявената емоционална интелигентност, особено от страна на родителя, може да бъде добър пример за детето, както и механизъм за успешно справяне с трудностите в конкретния възрастов период, а и модел за справяне и за напред в живота.

В трета глава „Изкуството като специфична проява на социализационния и енкалтуризационния процес и възпитанието на емоционална интелигентност“ е анализирана важността на изкуството за развитието и емоционалната грамотност у децата. Изведена е неговата непреходна роля за културното равнище на хората през различните епохи и поколения и като процес за придобиване на културни традиции в обществото. По-специално внимание е отделено на същността и особеностите на изкуството, на видовете изкуства, на тяхната формираща роля и средства за това. Много важен акцент е обследването на възпитателната и терапевтичната роля на изкуството за решаването на емоционални конфликти, за грижа за себе си, за изграждане на социални умения, за управление на поведението, за решаване на проблеми, за намаляване на тревожността, за подпомагане на ориентацията в реалността, за повишаване на самочувствието и прочие.

Четвърта глава „Практико-приложими аспекти на възпитанието на емоционална интелигентност при юношите чрез изкуство“ представя дизайна на емпиричното изследване. Аргументирани и анализирани са методите на емпиричното проучване, което е проведено в достатъчно продължителен период от 2020 до 2023 г. Методите и инструментариумът за емпиричното изследване са във връзка с поставените цел и задачи. Контингентът на изследване отговаря на необходимата достатъчност за проучване на хипотезата, а именно 326 респонденти: 127 учители, 101 родители и 98 ученици (2 седми и 2 девети класа от столични училища). Организацията и етапите на изследване са плавни, целенасочени и последователни.

В тази глава са поместени и резултатите от проведеното проучване сред учители, родители и ученици. Специално място е отделено на представянето на сравнителен анализ между

отношението на учители и родители за възпитаването на емоционална интелигентност при юношите. Изведени са важни специфики, характеристики и зависимости. Данните са представени в 31 графики, 18 таблици и 6 фотографии.

В четвърта глава е представен също и авторски модел за възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството, който е с диагностично-проективна, възпитателна и арттерапевтична насоченост, наречен „Емаж“ подготвен за прилагане в клас. Моделът има конкретна цел: чрез средствата на изкуството да бъдат осъществени възпитателни дейности, които да спомогнат за формирането на емоционална интелигентност при юношите. И по-конкретно: запознаване на юношите с понятието емоционална интелигентност; с различните компоненти на емоционалната интелигентност; разпознаване на компонентите на емоционалната интелигентност в различни ситуации, описани от юношите или от водещия на занятието. Моделът има също и своята етапна последователност и форма на прилагане – в клас или неформална среда. Изяснени са дейностите, чрез които да се реализира, средствата и материалите за това, както и времетраева продължителност. Представена е последователната процедура по разработване, прилагане и апробиране на модела за възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството.

Докторантката извежда важни *обобщения относно емоционалната интелигентност, базирани на емпиричните проучвания, като:*

- Достатъчна разпознаваемост на емоционалната интелигентност, на нейните компоненти и добра мотивираност на учителите и педагогическите субекти, въобще, за възпитателни взаимодействия с учениците за повишаване на тяхната емоционална интелигентност, включително и чрез предложения от авторката модел за възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството.
- Висока убеденост на родителите от необходимостта от развиване на емоционална интелигентност при децата, като част от възпитанието им. Те разпознават нейните компоненти и са мотивирани да се развиват самите те и да получават информация за ефективни взаимодействия с децата за развиване на тяхната емоционална интелигентност.
- И учителите, и родителите са убедени, че развиването на емоционална интелигентност при децата има място в учебните програми – и не само като отделни теми, а в цялостния учебен процес. Специално е коментирано предвиждането на курсове за учителите за подобряване на техните знания и умения, свързани с емоционалната интелигентност, както и необходимостта да бъдат подкрепяни и насърчавани да ги

използват и внедряват в начина си на преподаване и общуване с учениците. Аргументирано е създаването на програма с участието на родители, учители и деца чрез провеждането на занятия по възпитание на емоционална интелигентност и наблюдаване на техните постижения и резултати.

- Доказана е ролята на изкуството за развиването и поддържането на емоционална интелигентност при децата. Подчертана е убедеността на родителите чрез средствата на изкуството да развият емоционалната интелигентност на децата си.
- При юношите се отчита желание, но не голямо умение да разпознават и владеят емоциите и чувствата си, както и да отразяват адекватно емоциите и на другите. Очакват да получат информация и насърчение както от родителите, така и от педагозите. Припознават средствата на изкуството като добър подход за това.

Като цяло: Дисертантката демонстрира задълбочено познаване на проблема, свързан с емоционалната интелигентност при юношите, като същност, специфики, компоненти. Тя извършва сполучлив научно-теоретичен анализ на разбиранията за влиянието на степента на емоционална интелигентност при децата върху учебните им постижения, социални взаимодействия и житейска зрялост. Използваната литература е по темата на дисертационния труд и представя проблема в неговата обхватност и многопластовост.

Избраната методика на емпирично изследване осигурява възможността за постигане на поставената цел в дисертационното изследване. Доказана е хипотезата, че средствата на изкуството подпомагат и допринасят за ефективно възпитание на емоционална интелигентност при юношите.

Изводите от цялостното изследване са интересни и аргументирани и отговарят на реално извършената изследователска работа и постигнатите резултати.

Авторката достига до обобщението, че за емоционалната атмосфера в класа влияят не само индивидуалните емоционални характеристики на юношите, но и отношението на класния ръководител и обстановката в класната стая, която е техния специфичен микроклимат.

Чрез изследванията се установява готовността и желанието на децата в юношеска възраст да повишат знанията си, свързани с емоционалната интелигентност и да положат усилия в посока на тяхното овладяване.

Констатира се, че средствата на изкуството се приемат с готовност от юношите като начин за изразяване на техните емоции и са начин за открояване на положителните страни от индивидуалността на всеки от тях.

Чрез изследванията се стига до обобщения извод, че както юношите, така и техните родители и учители имат желание и възможност за въвеждане и прилагане на модел за възпитание на емоционална интелигентност чрез средствата на изкуството.

Авторефератът, в обем от 34 страници, отразява обективно съдържанието на дисертационния труд, основните резултати, постигнати в изследванията и е изготвен съобразно изискванията.

Преценка на публикациите по дисертационния труд

Реализирани са 3 публикации по тематиката на дисертационния труд. Едната е публикувана през 2023 година в реферираното и индексирано в Web of Science списание „Педагогика“, а другите две са публикувани в редактирани научни сборници през 2020 и 2022 г. Това говори за поетапно и целенасочено презентиране на проблематиката, по която работи дисертантката и за добро популяризиране на резултатите от дисертационното изследване сред широката научната общност.

Статията, която е част от сборник от международна научна конференция (2020), обсъжда актуални проблеми и съвременни изследвания в образованието и разглежда важността на естетическото възпитание за формирането на компетентността на учениците в областта на културната осведоменост и изява. Другата статия, която е част от сборник, посветен на 35-годишнината на Факултета по педагогика (2022), поставя акцент върху информираността на родителите относно важността на възпитанието на емоционална интелигентност при младежите. Публикуваната в списание „Педагогика“ статия (2023), разглежда концепцията за емоционалната интелигентност в контекста на възпитателното явление, изследвайки творчеството на Януш Корчак. И трите публикации отразяват съдържанието на дисертационната проблематика.

Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приемам формулираните от дисертантката приноси като реално постигнати, а именно:

1. Направено е обхватно теоретично проучване на същността, ролята и функциите на емоционалната интелигентност за успешното изграждане и развитие на юношите, като на базата на задълбочено позоваване на различни видове изкуство са аргументирани специфични подходи за взаимодействие между деца, родители и педагогически субекти за подпомагане личностното развитие, психо-емоционалния, социалния и познавателния статус при децата.

2. Осъществено е обхватно проучване с юноши, родители и учители за ролята и мястото на емоционалната интелигентност при възпитанието на юношата, като е изведено значението на формирането на емоционална интелигентност у децата както в семейството, така и в училищна среда чрез организирания учебен процес.
3. Доказана е необходимостта от провеждането на допълнителни квалификационни курсове за родители и учители, свързани с емоционалната интелигентност и целевото ѝ прилагане в образователния процес в училище чрез педагогически взаимодействия.
4. Изграден и апробиран е авторски модел за възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството, приложим в практиката.

Препоръки

Предвид високата стойност, значимост и необходимост за обществото днес на проблематиката, свързана с емоционалната интелигентност – препоръчвам на дисертантката да популяризира още по-широко сред педагогическа и родителска общност модела за възпитание на емоционална интелигентност при юношите чрез средствата на изкуството и резултатите от изследванията с родители, педагози и юноши, за да се допринесе за общата мотивация на обществото за работа по разпознаването, развиването и прилагането на емоционалната интелигентност сред хората, въобще, например чрез издаването на помагало или друг вид труд.

Също така насочвам вниманието ѝ при следващи научни проекти да прецизира в още по-голяма степен техническото изпълнение на труда си.

Заключение

Дисертационният труд *съдържа отчетливи научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на изискванията на *Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСПБ), Правилника за прилагане на ЗРАСПБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“*. Представените материали и дисертационни резултати показват, че докторантката Евгения Чаушева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието, като демонстрира качества и способности за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на **Евгения Евгениева Чаушева** в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието“.

21.04.2024 г.

Рецензент: .....

/проф. д-р Розалия Кузманова – Карталова/